

Մ.ԳՈՐԲԱՉՈՎԻ «ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՄԱՆ» ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԽՍՀՄ ԿԱԶՄԱԼՈՒԾՄԱՆ ՍԿԻԶԲԸ

ՍՈՒՐԵՆ ՎԱՍԻԼՅԱՆ

1985թ. մարտին ԽՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար ընտրվեց Մ.Ս.Գորբաչովը: Համեմատաբար երիտասարդ Գորբաչովը լավ էր հասկանում, որ երկրում հասունացել է տնտեսական և քաղաքական վերափոխումների անհրաժեշտությունը: ԽՍՀՄ-ի տնտեսական ու քաղաքական ծանր վիճակն արդյունք էր նաև հետբրեժնևյան շրջանում երկրի կուսակցական ու պետական վերնախավում տեղի ունեցող անընդհատ փոփոխությունների, երբ ղեկավարությունը չէր հասցնում որոշակի միջոցառումներ մշակել, իսկ եղած որոշումները մինչև վերջ չէին կենսագործվում:

1985թ. ԽՄԿԿ ապրիլյան պլենումը հասարակության արմատական «վերակառուցման» կուրս մշակեց: Պլենումում Քաղբյուրոյի անդամներ դարձան Գորբաչովի կողմնակիցներ Ե.Կ.Լիգաչովը, Ն.Ի.Ռիժկովը, Ս.Լ.Սոկոլովը, Վ.Մ.Չերրիկովը, Է.Ա.Շևարդնաձեն: Մ.Գորբաչովն իր թիմակիցների հետ միասին պլենումում որոշում ընդունեց՝ ձեռնամուխ լինել հասարակության փոփոխությունների իրականացմանը՝ հասկանալով, որ առանց հասարակության համակողմանի նորացման, որի անկյունաքարային խնդիրը երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման տնտեսական արագացումն էր, հնարավոր չէր երկիրը դուրս բերել ճգնաժամից:

Խորհրդային Միության արդիականացման վերափոխումների գորբաչովյան քաղաքականությունը բխում էր նրանից, որ 1970-80-ական թվականներին աշխարհն արդեն անցում էր կատարել զարգացման մի նոր ժամանակաշրջան, որը հայտնի է որպես հետարդյունաբերական քաղաքակրթություն: Այստեղից բխում էր, որ երկրի պոտենցիալ հզորությունն արդեն որոշվում էր ոչ թե ձուլած պողպատի և չուգունի ցուցանիշներով, այլ տեղեկատվական տեխնոլոգիաներին տիրապետելու և ներդնելու աստիճանով: Խորհրդային Միությունը տասնյակ տարիներով հետ էին մնում Արևմուտքի զարգացած երկրներից: Խորհրդային երկրի տնտեսության հիմքում ընկած էր ծանր արդյունաբերության հնացած ճյուղերը, որոնց ծավալային արտադրանքով Խորհրդային Միությունն աշխարհում գրավում էր առաջին տեղը: Հումքային ճյուղերի գերաճը հանգեցրել էր նրան, որ աշխարհի հզոր երկրներից մեկը պարզապես

դարձել էր քաղաքակիրթ Արևմուտքի հումքային կցորդը: Արդյունքում խորհրդային երկիրը նորագույն տեխնոլոգիաներ գնելու, երկիրը պարենամթերքով ապահովելու համար ստիպված էր մեծացնել հումքի մատակարարման քանակն Արևմուտքին:

Մ.Գորբաչովը համոզված էր, որ առանց գիտատեխնիկական առաջընթացի հնարավոր չէր լուծել երկրի առջև ծառացած խնդիրները, էականորեն բարձրացնել մարդկանց կենսամակարդակը և կապիտալիզմի դեմ տնտեսական պայքարում ապահովել սոցիալիզմի վերջնական հաղթանակը: Այդ իսկ պատճառով վերակառուցման սկզբում հռչակվեց «արագացման» կուրսը, որը ենթադրում էր խորհրդային տնտեսությունը զարգացնել ինտենսիվ ուղիով՝ օգտագործելով համաշխարհային գիտատեխնիկական հեղափոխության նվաճումները: Այս ծրագիրն իրագործելու համար Մ.Գորբաչովը ներգրավեց ճանաչված գիտնական-տնտեսագետների՝ Ա.Գ.Ալանբեկյանին, Լ.Ի.Աբալկինին, Օ.Տ.Բոգոմոլովին: Փորձ էր արվում համատեղել տարիներով գործող խորհրդային պլանային տնտեսությունը շուկայական տնտեսվարման հետ: Տնտեսական ծրագրի հիմքում դրվեց արագացման ռազմավարությունը: Ենթադրվում էր կենտրոնացնել բոլոր միջոցներն արտադրության արդիականացման, նոր տեխնոլոգիաների մշակման ու ներդրման, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման, մեքենաների և սարքավորումների թողարկումն ընդլայնելու համար:

Արդեն ԽՄԿԿ 27-րդ համագումարում (1986թ. փետրվար) Մ.Գորբաչովը խնդիր դրեց երկրում իրականացնելու ժողովրդական տնտեսության վերակառուցումը՝ հենվելով գիտատեխնիկական հեղափոխության նվաճումների վրա: Խնդիր էր դրվում ընդլայնել ձեռնարկությունների ինքնուրույնության սահմանները և անցնել ժողովրդական տնտեսության բոլոր մակարդակներում տնտեսագիտական մեթոդների կիրառմանը, որն էլ հնարավորություն կտար հրաժարվելու կառավարման վարչաիրամայական մեթոդներից և, որ կարևոր է, իրականացնելու նաև կառավարման համակողմանի դեմոկրատացում¹:

Փաստորեն Մ.Գորբաչովը փորձ էր անում «վերկից» իրականացնելու տնտեսական նոր քաղաքականություն, որը կփրկեր ճգնաժամում հայտնված խորհրդային տնտեսությունը:

1986թ. Մ.Գորբաչովը հրապարակեց բավական մեծ հնչեղություն

¹ Տե՛ս Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության 27-րդ համագումարի նյութերը, Երևան, 1986, էջ 46-47:

ունեցող մի աշխատություն, ընդ որում սկզբում Արևմուտքում, իսկ հետո ԽՍՀՄ-ում՝ «Վերակառուցումը և նոր մտածողությունը մեր ժողովրդի և ամբողջ աշխարհի համար», որտեղ հեղինակն այն տեսակետն էր հիմնավորում, որ խորհրդային իշխանությունը փոխել իրենք չեն պատրաստվում և նրա սկզբունքային հիմքերից չեն նահանջում: Մ.Գորբաշովը փաստում էր, որ փոփոխություններն անհրաժեշտ են, ընդ որում այնպիսի փոփոխություններ, որոնք կամրապնդեն սոցիալիզմը, նրան կդարձնեն քաղաքականապես հարուստ և շարժունակ²:

1987-88թթ. Մ.Գորբաշովի նախաձեռնած տնտեսական բարեփոխումների փուլը ձախողվեց, քանի որ առանց նոր տեխնոլոգիաների ներդրման արտադրության մեջ հնարավոր չէր ստանալ խոշոր արդյունքներ: Դրա փոխարեն երկրում աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացնելու համար սկսվել էր հակաակոհության շարժումը, որը պետք է սահմաներ նոր ապրելակերպ և իհարկե նպաստեր տնտեսական բարեփոխումների հաջող իրականացմանը: Խորհրդային ղեկավարությունը փոխանակ բարձրացներ աշխատավորների՝ իրենց աշխատանքի նկատմամբ նյութական, իրական շահագրգռվածությունը, ավելացնում էր մարդկանց նախաձեռնությունը բարձրացնող լոզունգների քանակը: Ցավոք, այդ ավանդական լոզունգները ոչինչ փոխել չէին կարող: Հարկ է նշել, որ Արևմուտքում գործում էր ճկուն ինովացիոն բարձր տեխնիկական հիմք ունեցող արտադրություն, որը բարձր արդյունավետությամբ համատեղում էր մեծ ու միջին տնտեսվարողներին: Արևմուտքը 70-ական թվականների տնտեսական ճգնաժամից հետո անցել էր հումքային, էներգետիկ ռեսուրսների խնայողության բարձրորակ տեխնոլոգիաների կիրառմանը: Այնտեղ ձևավորվել էր տնտեսական միասնական տեղեկատվական տարածք: ԽՍՀՄ-ի փորձերը, պահպանելով նախկին էքստենսիվ տնտեսական մեխանիզմները՝ վերակառուցելով տնտեսության կազմակերպչական կառուցվածքը, դատապարտված էին ձախողման: Շուկայական դինամիկայի շուրջ ընդվզումների արդյունքում պահանջարկ և առաջարկ հարաբերությունները վարչահրամայական եղականակներով լուծելու, գնագոյացման հիմնահարցի, սպառողական ապրանքների վատ որակի, ոչ ճիշտ տնտեսվարման արդյունքում «շուկայական սոցիալիզմը» հանգեցրեց խոր տնտեսական ճգնաժամի: Գորբաշովյան բարեփոխումների ձախողման մասին

² Տե՛ս **Աբրահամյան Հ.**, Խորհրդային և հետխորհրդային հասարակությունը 1945-2011թթ., Երևան, ԵՊՀ, 2011, էջ 67:

ակադեմիկոս Լ.Ի.Աբալկինը գրում էր, որ պլանային և շուկայական տնտեսություններն անհամատեղելի էին³։ Տնտեսական բարեփոխումների ծախսերում վերջնականորեն մոտեցրեց սոցիալիզմի՝ որպես համաշխարհային հասարակական հասարակարգի գոյության ավարտը։

Մ.Գորբաչովը վերակառուցման առաջին փուլում չէր բացառում խորհրդային հասարակության քաղաքական վերափոխումների խնդիրը։ Նա գիտակցում էր, որ երկրի տնտեսական կյանքում ոչ մի փոփոխություն իրականություն չի դառնա, եթե այդ փոփոխությունները չանդրադառնան հասարակության բարոյական նորացման խնդիրներին։

1987թ. հունվարին Մ.Գորբաչովն առաջադրեց բարեփոխումների նոր հայեցակարգ և ռազմավարություն՝ սոցիալիզմի նոր՝ ժողովրդավարական տարածն (մոդել) ստեղծելու համար։ Նույն թվականին ԽՄԿԿ Կենտկոմի հունիսյան պլենումում առաջ քաշեց խորհրդային հասարակության ժողովրդավարացման քաղաքական կուրսը։ Հաշվի առնելով խորհրդային երկրում կուսակցական վարչակարգի քաղաքական դերը՝ Մ.Գորբաչովը ԽՄԿԿ Կենտկոմի ղեկավար կադրերի 85 %-ին⁴ փոխարինեց, որը երկար տարիներ խորհրդային կառավարման համակարգի հենարանն էր։ Ամենուրեք պատասխանատու պաշտոններում նշանակվում էին Գորբաչովի կողմնակիցները։ Սակայն հարկ է նշել, որ երկրի քաղաքական կառավարման համակարգն առաջվա նման դոփում էր տեղում։ Այդ իսկ պատճառով հետագայում Մ.Գորբաչովը 1987 թվականը համարում էր «վերակառուցման» ծանր ճգնաժամի առաջին շրջան։ Քաղաքական բարեփոխման արդյունքում երկրում տեղի ունեցավ պետական կառավարման ֆունկցիաների վերաբաշխում. կուսակցական կառուցվածքային մարմիններից իշխանությունն անցավ խորհուրդներին, որոնք ձևավորվել էին համեմատաբար ազատ ընտրություններում։ Գորբաչովի համար այդ քայլը ճակատագրական էր, քանի որ դրանով նա զրկվում էր իշխող կուսակցական ամուր հենարանի աջակցությունից։ Շուտով չեղյալ հայտարարվեց «ԽՄԿԿ ղեկավար և ուղղորդող դերի» վերաբերյալ ԽՍՀՄ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածը, որը նշանակում էր խորհրդային երկրի ավանդական քաղաքական համակարգի փլուզում։

1987թ. Մ.Գորբաչովը հռչակեց հրապարակայնության, երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքի ժողովրդավարացման, Միութենական հանրա-

³ Ст'у Перестройка: пути и проблемы, М., 1988, с.177.

⁴ Ст'у Данилов А.А. История России, М., 2002, с. 349.

պետությունների իրավունքների մեծացման, այլընտրանքային ընտրությունների կիրառման մի նոր քաղաքականություն: Այն նպատակ ուներ վերականգնելու կառավարման «լենինյան նորմերը» և էլ ավելի կատարելագործելու սոցիալիստական համակարգը: Երկրում սկսվեց ստալինյան կառավարման տարիների քննադատության ժամանակաշրջան, երբ երկրի և ժողովրդի անցած ողջ պատմությունը ներկայացվում էր միայն բացասական գծերով:

«Հրապարակայնության» քաղաքականությունը հենց սկզբում էլ չընդունվեց նախկին կարգերի կողմնակիցների կողմից: Նրանց համար դա նշանակում էր ԽՄԿԿ-ի կողմից տեղեկատվական աղբյուրների նկատմամբ մենիշխանության անվերադարձ կորուստ: Հրապարակայնությունն ընթանում էր «Ավելի շատ ժողովրդավարություն, ավելի շատ սոցիալիզմ» կարգախոսով: Խորհրդային երկրի բնակչությունը ցավով իմացավ, որ ստալինյան ժամանակաշրջանում բռնության զոհ են դարձել միլիոնավոր անմեղ մարդիկ: ԽՄԿԿ Կենտկոմի քարոզչության բաժինը կորցրել էր իր դերը: Հրապարակայնությունը մարդկանց ներկայացնում էր արևմտյան աշխարհը՝ որպես հումանիստական արժեքների կրող, որպես ժողովրդավարական ավանդույթների շարունակող: Այսպիսով, կոմունիստական գաղափարախոսությունը հայտնվեց խորը ճգնաժամում: Հարկ է նշել, որ զանգվածային լրատվության միջոցները դանդաղորեն վեր էին ածվում խորհրդային երկրում չորրորդ իշխանության:

1980-ական թվականների սկզբին Խորհրդային Միությունը սկսեց կորցնել մրցունակությունը ռազմական տեխնոլոգիաների բնագավառում, որը միակ ոլորտն էր, որտեղ երկիրը հաջողությամբ մրցակցում էր Արևմուտքի հետ: 1987թ. Մ.Գորբաշովն իր թիմակիցների հետ մշակեց նոր արտաքին քաղաքական դոկտրինա, որը ստացավ «նոր մտածողություն» անվանումը: Այն նախանշում էր հրաժարվել աշխարհը երկու տարբեր բևեռների բաժանելու գաղափարից, ընդունել աշխարհի անբաժանելիությունը և մեկ ընդհանուր ամբողջականության խաղաղ գոյակցության սկզբունքները: Ավելին՝ հայտարարվում էր համամարդկային արժեքների առաջնությունը դասակարգային, գաղափարական, ազգային հիմնախնդիրների նկատմամբ: Արևմուտքի հետ հարաբերություններում բեկումնային էր Մ.Գորբաշովի կողմից «Բրեժնևյան դոկտրինայից» հրաժարվելը: Դա նշանակում էր, որ ԽՍՀՄ-ը այլևս ռազմական միջամտություն չի ցուցաբերի Արևելյան Եվրոպայի երկրների ներքին կյանքին: Շուտով խորհրդային զորքերը դուրս բերվեցին «Վարշավյան» խմբավորումից: Այդ երկրներում ակտիվացան հակախորհրդային, հակասոցիալիստական տրամադրությունները: Մ.Գորբաշովի նկատմամբ ԽՍՀՄ-ում ի հայտ եկան

լուրջ դժգոհություններ: Այս իրադրությունից փորձեց օգտվել ԱՄՆ-ի վարչակարգը, որը մեծ ցանկություն ուներ հզորացնելու իր դիրքերն ամբողջ աշխարհում: Մանավանդ որ աշխարհը նորից հայտնվել էր ազդեցության ոլորտների նոր վերաբաժանման սպառնալիքի առաջ: Այսպիսով, Գորբաչովյան արտաքին քաղաքականությունը նույնպես հաջողություն չունեցավ: Ընդհակառակը, այն զգալիորեն թուլացրեց ԽՍՀՄ-ի դիրքերն աշխարհում:

«Վերակառուցման» անվան ներքո իրականացվող մասնակի, ոչ արմատական փոփոխությունները հանգեցրին ճգնաժամը խորացնող բարդ ու հակասական նոր գործընթացների: Փաստորեն ԽՍՀՄ-ում ընթացող գործընթացները նշանավորում էին երկրի կազմալուծման սկիզբը:

Հարկ է նշել, որ «վերակառուցման» շրջանում ԽՍՀՄ-ի բոլոր հանրապետություններում լայն պայքար սկսվեց ազգային ինքնուրույնության համար: Դրա հիմնական պատճառն այն էր, որ չէին ձեռնարկվում միջոցառումներ՝ ազգամիջյան հարաբերությունները կարգավորելու, տեղական պահանջներն ու առանձնահատկությունները հաշվի առնելու միջոցով բարձրացված ցավոտ հարցերին ինչ-որ չափով լուծում տալու համար: Սակայն Գորբաչովյան վերակառուցումն ի սկզբանե չէր տարածվելու չլուծված տարածքային հիմնախնդիրների, ավելին՝ ազգամիջյան հարաբերությունների ոլորտի վրա, քանի որ դրանք մնում էին որպես փակ գոտի: Գլխավորն այն էր, որ ԽՍՀՄ-ում ապրող ժողովուրդներին վերակառուցումը հնարավորություն ընձեռեց ազգային ինքնագիտակցության հետագա վերելքի, իրենց պատմության, մշակույթի, լեզվի նկատմամբ հատուկ ուշադրության աճի և ազգային համախմբվածության գործընթացի համար⁵:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Նպատակ է դրվել լուսաբանելու վերակառուցման քաղաքականության ընթացքը ԽՍՀՄ-ում և ներկայացնելու ԽՍՀՄ-ի կազմալուծման սկիզբը: Ներկայացվում է Մ.Գորբաչովի կողմից ապրիլյան պլենումում «վերակառուցման» քաղաքականության հռչակումը: Տրվում են Գորբաչովյան վերափոխումների արդիականացման քաղաքականության անցկացման դրդապատճառները: Ներկայացվում է տնտեսական բարեփոխումների ծախսողունից հետո Գորբաչովի անցումը քաղաքական բարեփոխումներին: Տրվում է խորհրդային ղեկավարության մշակած նոր արտաքին քաղաքական հայե-

⁵ Տե՛ս «Известия ЦК КПСС», 1990, N 5, с. 125.

ցակարգը. ներկայացվում է վերակառուցման դերը ԽՍՀՄ-ում ապրող ժողովուրդների ազգային ինքնագիտակցությունը բարձրացնելու գործում:

Բանալի բաներ – Գորբաչով, վերակառուցում, Արևմուտք, խորհրդային ղեկավարություն, ռազմավարություն:

ПОЛИТИКА “ПЕРЕСТРОЙКИ” М.ГОРБАЧЕВА И НАЧАЛО РАСПАДА СССР

СУРЕН ВАСИЛЯН

В статье исследуются избрание М.С. Горбачева Генеральным секретарем ЦК КПСС, апрельский пленум и провозглашение новой стратегии экономического развития. Рассмотрены полный демонтаж системы управления экономикой в стране, попытки демократизации советской политической системы и начало распада союзных структур.

Ключевые слова – Горбачев, перестройка, запад, советское руководство, стратегия.

PERESTROIKA & DISSOLUTION OF USSR

SUREN VASILYAN

The aim of this article is to elucidate the line of action of the perestroika policy in the Soviet Union, and the origination of USSR's dissolution. The declaration of “perestroika” at the April Plenum of 1985 of the Central Committee of the CPSU (Communist Party of the Soviet Union) and the reasons to restructure the Soviet economic and political policies are considered. Gorbachev's shift to political reforms after failing economic ones, and the newly developed concept of foreign policy by the leaders of SU are also introduced in the article. In conclusion, the role and impact of perestroika on the uplift of the national consciousness of the peoples living in USSR are studied.

Key words – Gorbachev, perestroika, the West, Soviet leadership, strategy.